

Rahanuudistuksesta euroon

Aki Löytynoja

Vuoden 1963 rahanuudistus siirsi "vanhat miljoonat" historiaan. Kaksi maailmansotaa ja siitä seurannut inflaatio olivat syöneet markan ostovoiman sadassa vuodessa alle 0,5%:iin alkuperäisestä. Pennin kolikkoa ei oltu lyöty enää vuoden 1924 jälkeen ja muutkin penniarvoiset kolikot olivat käyneet tarpeettomiksi viimeistään sodan jälkeen. Tavallisen kadunmiehen näkövinkkelistä tilanne oli se, että vuonna 1962 Koskenkorpapullo maksoi jo 900 markkaa ja pajatsoa pelattiin 20 markan kolikolla. Vuonna 1956 kolikkosarjaan lisätyt 100 ja 200 markan hopearahat olivat saman kokoisia kuin autonomian ajan 1- ja 2-markkanen. Hopeaa niissä oli tosin vain 50%, mutta tämä antaa kuitenkin hyvän kuvan siitä, miten rahan ostovoima oli 60-luvun alkuun tultaessa todellakin hiipunut vain murto-osaan entisestään.

Rahanuudistusta oli suunniteltu ja lykätty jo pidemmän aikaa. Kun setelinleikkaus tehtiin vuoden vaihteessa 1945/46, ajateltiin silloisen uuden setelisarjan jäävän rahanuudistuksen takia hyvin lyhytaikaiseksi. Toisin kuitenkin kävi. Tuli vielä toinenkin uusi setelisarja ennen rahanuudistusta. 1952 oli uusittu metallirahat ja rahapajassakin oletettiin, että uudistus on ajankohtainen aikaisintaan vuonna 1965. Vuonna 1961 Suomen Pankki kuitenkin ehdotti rahanuudistuksen toteuttamista jo vuoden 1963 alusta. Olot olivat vakiintuneet siinä määrin, että inflaation ei katsottu heti syövän uudistuksen tuomaa hyötyä. Sataa vanhaa markkaa tuli vastaamaan vuoden 1963 alusta uusi markka ja sen jako-osa penni otettiin taas pitkästä aikaa käyttöön. Vanhat rahat olivat vuodenvaihteen jälkeen käypiä sadasosalla nimelisarvostaan ja vaihdettiin uusiin sitä mukaa kun ne palautuivat pankkeihin.

Varovaisia muutoksia

Aluksi näytti, ettei rahapajan kapasiteetti riitä näin massiiviseen operaatioon alle kahden vuoden varoitustajalla. Rahanuudistushan merkitsi kaikkien kierrossa olevien kolikoiden (ja seteleiden) vaihtamista

uusiin mahdollisimman pikaisesti. Loppujen lopuksi kuitenkin vain osa pennin kolikoista, noin 10 milj. kappaletta, jouduttiin hankkimaan Leningradin rahapajasta ja loput saatiin valmiiksi kotimaisin voimin. Tämä edellytti rahapajalla kuitenkin siirtymistä kolmeen vuoroon ja lisäkoneiden hankkimista. Kiireinen aikataulu aiheutti myös sen, että vuoden 1952 kolikkosarja sai näin jatkaa pienin muutoksin aina 1990 luvulle asti. Täysin uuden kolikkosarjan suunnitteluun ei yksinkertaisesti ollut aikaa. Uudistettuun rahayksikköön siirtymistä tietysti myös helpotti, että uudet rahat olivat tutun oloisia. Pieniä ulkonäkömuutoksia kuitenkin tehtiin, jotta uudet kolikot olisivat olleet taiteellisesti korkeatasoisempia kuin vanhat. Vuoden 1952 sarjan ulkonäköä oli aikoinaan arvosteltu ja nyt kolikoille haluttiin pieni kasvojenkohotus. Muun muassa arvomerkinäköä muotoiltiin hieman uudelleen ja vaakunaleijonan ympäriltä poistettiin kehä. Nämä muutokset sai tehtäväkseen kuvanveistäjä Toivo Jaatinen. Penni ja 5-penninen jäivät eniten vanhojen markkojen näköisiksi, mutta niiden materiaali vaihdettiin kupariin. Näin markkakolikot saatiin pankeissa helpommin kerättyä pois kierrosta. Kolikoiden koko säilyi entisenä, ainoastaan penni on 0,2 mm pienempi halkaisijaltaan kuin 50-luvun markka.

Setelipuolella tehtiin pitkälti samoin kuin metallirahojenkin osalta. Tapio Virkkalan vuoden 1955 setelisarja uudistettiin, mutta hyvin varovaisesti, kuten kolikotkin. Vuosina 1956 – 57 olivat 100 ja 500-markkanen saaneet jo uudet kirkkaammat värit. Näille ei ulkonäöllisesti tehty oikeastaan muuta kuin pudotettiin nollat pois. Kolmea suurinta seteliä uudistettiin sitten vähän enemmän, vaikka niissäkin suurin muutos oli juuri parin nollan häviäminen. Uudessa 100-markkasessa siirrettiin Snellmanin kuvaa enemmän vasemmalle ja kaikkiin kolmeen lisättiin arvomerkinäköä myös valkoiseen reunakenttään. Uusien 50 ja 100 markan seteleiden kohdalla käsin tehty paperi vaihdettiin myös halvempaan, värillisiä kuituja sisältävään konepaperiin, kuten pienemmissä arvoissa oli ollut jo ennen rahanuudistusta. Seteleiden valmistus aloitettiin jo vuoden 1961 aikana,

jotta vuodenvaihteeseen 1963 mennessä niitä ehdit-
täisiin painaa riittävästi, eikä vanhoja seteleitä enää
tarvitsisi laskea takaisin liikkeeseen. Rahanvaihto
sujuikin ripeästi ja vuoden 1963 lopussa $\frac{3}{4}$ kiertävistä
seteleistä oli jo uutta tyyppiä.

Kaikista vuoden 1963 setelisarjan nimellis-
arvoista, paitsi markasta, otettiin myöhemmin myös
toinen painos Litt.A. 5 ja 50 markan seteleistä vielä
kolmaskin painos Litt.B. Näiden liikkeeseenlasku-
vuodet ovat: 10mk Litt.A 1968, 50mk Litt.A ja B,
sekä 100mk Litt.A 1969, 5mk Litt.A 1976 ja Litt.B
1980. Huomionarvoista on 50 mk Litt.A sarjan hy-
vin pieni painos. Suurin painettu sarjanumero on
A3340000. Muutokset painosten välillä ovat aika
pieniä. Eniten poikkeaa 5 mk Litt.B, joka poikkeaa
myös värisävyltään aikaisemmista. Muuten näky-
vät erot ovat lähinnä vesileimoissa.

Kolikkosarjan uudistukset

Metallirahasarjaan saatiin täydennystä jo heti
vuonna 1964, kun uusi markan kolikko laskettiin lii-
kkeeseen. 50-luvun hopeista 100-markkasta ei kelpuu-
tettu uudeksi markaksi, kuten pienempiä nimellis-
arvoja, vaan valtiovarainministeriö järjesti markas-
ta avoimen suunnittelukilpailun. Markan kolikon
ulkoasu on taiteilijoiden Olof Eriksson ja Heikki
Häiväoja käsialaa. Raha laskettiin liikkeeseen syk-
syllä 1964. Suomen Pankki halusi rahasta hopeisen,
vaikkakin hopeapitoisuus on vain 35%. Raaka-aine
muutettiin kustannus- ja ulkonäkösyistä vuonna 1969
kuparinikkeliksi.

Seuraavan kerran kolikkosarjaa täydennettiin
vuonna 1972 5 markan metallirahalla. Alumiini-
pronssinen jäänmurtajaviitonon on Häiväojan suun-
nittelema. Aluksi rahasta aiottiin tehdä seitsen-
kulmainen. Muistoksi tästä suunnitelmasta kulutus-
reunaan jäi seitsenkulmio. Yleisö otti kovan viitosen
vastaan hyvin nihkeästi, koska paperiviitotia lasket-
tiin yhä liikkeeseen. 1979 muutettiin rahan ulkonä-
köä, mutta lopullisesti kolikkoviitonon alkoi kiertää
vasta kun luovuttiin 5 markan setelistä vuonna 1984.

Kolikkosarja koki inflaation myötä muutoksia
myös pienempään päähän. Pennin rahat lyötiin vuo-
desta 1969 alkaen alumiinista, kun valmistus-
kustannukset ylittivät jo sen nimellisarvon. Saman
kohtalon kokivat 5-penninen vuonna 1977 ja 10-
penninen 1983. Samalla hävisi 10-pennisen reunas-
ta rihlaus. Pennistä luovuttiin maksuliikenteessä

vuonna 1980 ja loppusummat alettiin pyöristää lä-
himpään viiteen penniin.

Setelisarjan uudistukset

Setelirahoja alettiin jälleen uudistaa 70 -luvun
puolivälissä. Vanha tuttu syy – inflaatio oli nakerta-
nut markan ostovoimaa niin, että 500 markan seteli
tuli ajankohtaiseksi. Paavo Huovisen suunnittelema
seteli laskettiin liikkeeseen 3. syyskuuta 1975, jol-
loin presidentti Kekkonen täytti 75 vuotta. Kuva-
aiheina oli Kekkonen ja kainuulainen maisema Vuoka-
tinvaaralta. Kekkosen muotokuva toistui myös
vesileimassa. Setelipaperin sisässä oli ensimmäistä
kertaa Suomessa käytössä metallinen turvalanka ja
seteli oli myös painoteknisesti aiempia vaativampi.
Värikopiointimenetelmien kehitys vaati uusia keinoja
värentäjiä vastaan.

Seuraavana vuonna uudistettiin 100 markan sete-
li. Myös satasessa otettiin käyttöön turvalangalla
varustettu paperi ja vesileimassa toistuu Snellmanin
muotokuva. Ulkoasua ja väritystä modernisoitiin,
mutta vanha kantaseteli on hyvin vielä tunnistetta-
vissa. Raha näki päivänvalon 12.5.1976, Snellma-
nin päivänä.

Vuotta myöhemmin oli vuorossa 50 markan sete-
li, jonka ulkoasussa ei enää ole vanhasta jäljellä
muuta kuin kuvan sommittelu. Ståhlbergin uudistet-
tu muotokuva vasemmalla ja vaalea kaistale oikeal-
la, jossa muotokuvavesileima. Setelin yleisvärisävy
oli edelleen ruskea, mutta nyt hieman punertavampi.
Myös uudessa viisikymppisessä oli keltainen muo-
vinen turvalanka paperin sisällä.

Viimeisenä uudistettiin kympin seteli vuonna
1980. Värisävy liukuu etusivulla vasemman laidan
vihreästä oikean reunan keltaiseen. Paasikiven muo-
tokuva säilytettiin entisenlaisena ja sama kuva on
myös vesileimassa. Turvalankaa ei kymppissä ole,
mutta näkövammaisia varten setelissä on neljä koho-
painettua tunnistustäplää. Nämä tunnistet korvat-
tiin 1984 Litt.A painoksessa viiden vierekkäisen ren-
kaan muodostamalla kuviolla, mitä tapaa käytettiin
edelleen myös viimeisissä markka-arvoisissa sete-
leissä. Litt.A painoksessa otettiin myös käyttöön
uudentyyppinen sarjanumerointi. Sarjakirjaimet siir-
tyivät historiaan ja uusi sarjanumero muodostui kol-
mesta osasta. Nimellisarvokoodi, painosnumero ja
juokseva numero. Kymppissä numerosarja alkaa aina
ykkösellä. Ensimmäisen painoksen ensimmäinen
seteli oli siis 1001000001. Entiset korvaavat, ns.

tähtisetelit tunnistaa painosnumeroista 991, 992 jne. Ensimmäinen korvaava seteli oli siis 1991000001.

Luontokolikkosarja

Näin ollaan edetty rahanuudistuksesta jo 80 - luvun puolivälin tienoille. Suomen setelirahat olivat hyvin epäyhtenäisen näköisiä ja kolikoiden fyysinen koko ei ollut enää oikeassa suhteessa niiden osto-voimaan. Tämän vuoksi pienimmät kolikot olivat jo halpaa alumiinia. Ne kuluivat nopeasti ruman näköisiksi ja eivät soveltuneet automaattikäyttöön. 1980 luvun alkupuolella aloitettiin sekä metalli- että setelirahojen uudistaminen. Metallirahatoimikunta suositteli vuonna 1985 metallirahasarjan uudistamista lähitulevaisuudessa. Uuden setelisarjan suunnittelu oli aloitettu jo vuonna 1981. Metallirahasarjan suunnittelusta järjestettiin kutsukilpailu, mutta suoraan sen perusteella ei uutta kolikkosarjaa voitu toteuttaa. Viimeisen markka-arvoisen kolikkosarjan suunnittelija on kuitenkin kilpailun toinen voittaja Antti Neuvonen. Kolikoiden kuva-aiheet olivat Suomen luonnosta. Poikkeuksena markan raha, johon jätettiin tuttu vaakunaleijona. Materiaalina oli 10- ja 50-pennissä kuparinikkeli. Markka ja viitonen puolestaan olivat alumiinipronssia. 10 markan rahassa käytettiin Suomessa ensimmäistä kertaa kaksimetallirakennetta. Sisäosa alumiinipronssia ja ulkokehä kuparinikkeliä. Tällainen rakenne on vaikea väärentää ja suojaa väärinkäytöksiltä myös automaateissa, koska nykyiset elektroniset rahantunnistimet osaavat tutkia rahasta muitakin, kuin pai-

Uudessa setelisarjassa muotokuvien aiheeksi pääsivät J. V. Snellman, K. J. Ståhlberg sekä J. K. Paasikivi. Vuoden 1963 rahanuudistuksessa seteleitä uudistettiin vain hieman kahden nollan poistamisen ja tarvittavien tekstimuutosten lisäksi lukuun ottamatta 10.000 markan seteliä, joka uudistettiin malliltaan lähemmäs muuta mallistoa.

non ja ulkomitat. Markan piti alkuperäisen suunnitelman mukaan olla kuparinikkeliä, mutta Ruotsi ei saanut uudistettua lähes saman kokoista 50 äyristään ajoissa. Juuri automaattikäyttöä ajatellen, vaihdettiin materiaali kesken kaiken alumiinipronssiksi. Vuoden 1993 uuden mallisen nikkelimarkan voi kuitenkin löytää saman vuoden rahasarjasta, joten suurta harvinaisuutta siitä ei tullut. Markka siis laskettiin liikkeeseen 1993, samoin kymppi. 10- ja 50-penninen näkivät päivänvalon jo vuonna 1990. 5 markan raha otettiin käyttöön 1993, mutta siitä tehtiin jo vuonna 1992 muovikapseleihin pakattu erikoiserä norppien suojelun hyväksi. Myös kympin kolikosta on tehty 1995 ja 1999 erikoislyönnit, joissa vaakunapuolen kuva-aihe on normaalista poikkeava. Vuoden 1995 ”joutsenkymppi” oli oikeastaan ensimmäinen juhlaraha sitten vuoden 1960 1000-markkasen, jota näkyi joskus myös normaalissa maksuliikenteessä. Se myös aiheutti paljon pettymyksiä suurelle yleisölle, joka usein luuli löytäneensä suurenkin harvinaisuuden vaihtorahojen joukosta. Vaikka luontokolikkosarjaan ei enää kuulunut 20 pennin rahaa, siitä on kuitenkin tehty jonkinlaiset suunnitelmat. 20-pennisen kuva-aihe lakka sai sittemmin paikan Suomen 2€ kolikon kansalliselta puolelta.

Viimeiset markka-arvoiset setelit

Uuden setelisarjan taiteellisen suunnittelukilpailun voitti Torsten Ekström. Sarjan etusivut olivatkin suurimmaksi osaksi juuri Ekströmin käsialaa. Takasivut puolestaan enimmäkseen Erik Bruunin suunnittelempia. Myös muita taiteilijoita osallistui suunnittelutyöhön. Setelisarja kuvasi Suomen historian eri aikakausia ja muotokuvien henkilöt oli valittu sen mukaan. Ruotsin vallan aikaa edusti Anders Chydenius 1000-markkasessa. Venäjän vallan ajalta olivat 500-markkasen Elias Lönnrot ja 100-markkasen Jean Sibelius. Itsenäisyyden ajan merkkihenkilöitä edustivat 50 ja 10 markan seteleihin valitut Alvar Aalto ja Paavo Nurmi. Silmiinpistävin yksityiskohta uu-

sisä seteleissä oli kasvokuvien suuri koko. Ensimmäisenä laskettiin liikkeeseen 50, 100 ja 1000 markan setelit joulukuussa 1986. 10 ja 500 markan rahat puolestaan syksyllä 1987. Kaikissa oli kuitenkin vuosiluku 1986. Sarjaan oli myös aikoinaan suunniteltu Agricolan kuvalla varustettu 5000 markan seteli, jota ei koskaan kuitenkaan tarvittu. Painoteknisesti seteleissä oli taas uusia turvatekijöitä, joita ainainen kilpajuoksu väärentäjiä vastaan vaatii. Vasempaan alakulman tuli kohopainokuvio, jossa nimellisarvo näkyi roomalaisena numerona. Kympeissä tätä ei ollut. Oikeassa yläkulmassa oli puolestaan kohdistusmerkit, joiden perusteella voi tarkastaa etu- ja takasivun keskinäisen kohdistuksen. Myöskään tätä turvatekijää ei kympeissä ollut. Ehkä setelipainossa haluttiin pieniarvoisen kympin kohdalla mahdollisuus kustannussyistä hieman lipsua painotyön laadussa. Vesileimoissa toistuivat henkilöaiheet, mutta lisäksi niissä oli joka setelissä erilainen täpläkuvio. Kyseessä oli jonkinlainen optinen tunnistuskuvio, jonka uskoisin olleen seteliautomaatteja ja/tai setelipainon omaa kontrollia varten.

Ensimmäinen painos jäi lyhytikäiseksi. Vuonna 1991 Turvatekijöitä muutettiin ja setelit saivat Litt.A merkinnän. Kymppi jäi kuitenkin ennalleen, koska metalliraha oli korvaamassa sen lähiaikoina. Silmiinpistävän muutos kahteen suurimpaan nimellisarvoon oli kinegrammi, jossa kuva muuttuu, kun seteliä katsoo eri kulumista. Tarkoituksellisesti ehkä huomauttamattomien taas nollien sisäkehällä kiertävä "SUOMEN PANKKI FINLANDS BANK" - mikropainatus. 10 vuoden takaisille kopiokoneille tuo teksti oli varmasti kova paikka. Pari vuotta myöhemmin kymppi vedettiin pois metallirahan tieltä ja 20 markan seteli tuli käyttöön. Nähtävästi 70 -luvun kokemuksista viitosen kohdalla opittiin jotain, eikä paperikymppiä enää painettu. Kaksikymppinenkin ehti vielä Litt.A -painokseen vuonna 1997 ja sai värimuutosten ohella hologrammin oikeaan yläkulmaan. Vesileimat olivat Litt.A -painoksessa isommat ja mystinen täpläkuvio jäi samalla pois. Jostakin syystä tämän alkuperäisen vuoden 1986 sarjan 50 mk ja isommat nimellisarvot ovat nykyään kovin kiven alla. Ainakaan huutokaupoissa niitä ei usein näe.

Sarjanumerointi noudatti samaa kaavaa, joka käsiteltiin jo edellä. Sarjanumerot alkoivat nimellisarvojen mukaisessa järjestyksessä numeroilla 1, 2, 3, 5, 7 ja 8. Numero 9 jätettiin nähtävästi 5000-markkasen varalle ja 1993 liikkeeseen laskettu 20 mk sai aikanaan luonnollisesti välistä numeron 2.

Korvaavia x99-sarjan seteleitä löytyy ensimmäisen painoksen alkupuolelta. Kun 10 ja 500 markkaa laskettiin liikkeeseen muita myöhemmin, oli korvaavien seteleiden painamisesta jo luovuttu – paitsi kympin kohdalla. Niitä voi siis löytää vain 10, 50, 100 ja 1000 mk:n seteleistä ilman Litt.A -merkintää.

Keräilyharvinaisuuksia?

Rahanuudistuksen ja euron välinen jakso ei sisällä käyttörahojen osalta mitään suuria harvinaisuuksia. Vanhemmista metallirahoista voidaan mainita 5p 1964 ja 10p 1967, jotka noteerataan hyväkuntoisina jonkin verran muiden vuosilyöntien yläpuolelle. Tunnetaan myös variantti 50p 1981, jossa vuosiluku on kaksoiskaiverrettu. Luontokolikoista kannattaa mainita 50p 1994 ja 1995. Nämä vuosilyönnit esiintyvät suhteellisen harvoin. Koko vuosilyönti 2001 on luultavasti myös pieni. Rahat tulivat jakeluun vasta joulukuun puolivälissä ja niitä sai ainakin Suomen Pankin Oulun konttorista varsin rajoitetusti.

Seteleiden osalta alkuperäinen 1963 sarja kympeistä ylöspäin ja varsinkin niiden tähtirahat ovat nykyään jo harvinaisia. Myös 50 mk 1963 Litt.A tähdellä on vaikeasti löytyvä kohde. Kuten aiemmin jo tuli mainittua, vuoden 1986 setelisarjan isoja nimellisarvoja saa etsiä myös tulevaisuudessa, mikäli ne kokoelmasta vielä puuttuvat. Luonnollisesti näiden korvaavat setelit ovat vielä hankalampia tapauksia.

Keräilykohteena tämä ajanjakso on monessa suhteessa varsin mukava. Paperirahat ovat kaikki saman kokoisia, joten niitä on mukava sommitella suoralukumaisella insinöörin logiikalla. Materiaalia on hyvin saatavilla, eikä huutokaupoissa perusrahoista joudu yleensä kovin kilpailemaan. Alkuvuosien kolikoita ei hyväkuntoisina massaeristä enää löydy, joten niihin pitää panostaa hieman enemmän. Luontokolikot puolestaan olivat käytössä vain kymmenkunta vuotta, joten niitä helpommin löytyy hyväkuntoisina. Täydellinen loistokuntoinen tyyppikokoelma ei ole mitenkään epärealistinen tavoite. Toisaalta nimikirjoitusten runsaus, vesileimaerot ja tähtisetelit tekevät ajanjaksosta myös todella haastavan, mikäli antaa pirulle pikkusormen.

Lähteet:

Tuukka Talvio Suomen Rahat 2. painos 1993
 Antti Heinonen Vuoden 1963 setelityyppi,
 Numismaattinen Aikakauslehti 3/1995
 Rahaliike Holmasto Rahat ja setelit 1811 – 1999.